

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 342.7
ПНР

ЉУБА СЛИЈЕПЧЕВИЋ

Правосудни центар за стручно усавршавање судија и тужиоца
Нови Сад

СЛОБОДА МИСЛИ, САВЕСТИ И ВЕРОИСПОВЕСТИ

Сажетак: Повећано интересовање за проучавање феномена грађанског друштва и његовог утицаја у Србији, као и однос грађанског друштва и институција према слободи мисли, савести и вероисповести појединца ауторку овог текста усмерило је на овај важан сегмент и овај текст говори о обиму и садржају слободе мисли, савести и вероисповести зајамчене чланом 9 Европске конвенције о људским правима на начин како их тумачи судска пракса Европског суда за људска права у Стразбуру.

Члан 9 Европске конвенције о људским правима односи се на заштиту система уверења сваког појединца и на његово право да та уверења испољава сам или заједно са другима и у приватној и јавној сфери. Право на слободу мисли, савести и вероисповести у највећој мери се остварује унутар човековог срца и ума и само кад се оно јавно испољава држава сазнаје за њихово постојање и природу.

Судска пракса Суда у Стразбуру ставља до знања државама не само да се може тражити да одустану од предузимања корака који би представљали мешање у мисли, савест и вероисповест, већ да предузму позитивне мере како би ова права штитиле.

Судска пракса по основу ове одредбе Конвенције о људским правима није још увек обимна као по другим одредбама, али је доста сложена и новијег је датума.

Кључне речи: слобода, мисао, савест, вероисповест, људска права

Уводне напомене

Давни визионарски сан о уједињеној Европи као заједничком дому слободних и равноправних људи и народа поприма све реалније и јасније обресе и добива чвршће темеље. Савремена Европа се уједињује на две консензуалне основе:

- 1) с једне стране на поштивању и промоцији различитости - мултиетичности, мултиконфесионалности, мултикултуралности, мултиобичајности и др и
- 2) на прихватању одређених заједничких хуманистичких вредности и цивилизацијских тековина као што су: људска права, владавина права и демократских институција и процедура, слобода кретања људи, роба идеја и др.

Та два аспекта су међусобно условљена.

Док је с једне стране разноликост међу европским државама пожељна и потицајна, с друге стране захтева одређену једнообразност политичких и правних система, те демократских и правних стандарда које ти системи гарантују и спроводе у живот. Нема дилеме да је поштовање људских права и слобода у свакој од европских земаља главна гаранција и темељ остварења и очувања европског заједништва. У циљу хармонизације законодавне управне и судске праксе и примјене истих правних стандарда на том подручју европске су државе усвојиле одређене документе о људским правима, а самим тиме преузеле и конкретне обавезе. Један од тих докумената је Европска конвенција о заштити људских права и фундаменталних слобода (eng.convention for the Protection of human Rights and Fundamental Freedoms) познатија као Европска конвенција о људским правима (engl.European Convention on Human Rights, fr.la Conventioneuropeenne des Droits del Homme) која је правни акт Савета Европе донешен у Риму 04. новембра 1950. године. Оригинална верзија састављена је на енглеском и француском језику и објављена под називом Европска конвенција о заштити људских права и фундаменталних слобода, а ступила на снагу 3. септембра 1953. године.

Чин доношења Конвенције правно је уобличио идеју земаља Европе о успостављању јединствене заштите људских и индивидуалних политичких слобода. Овом кодификацијом отпочела је правна стандардизација на европском тлу која се одвија у складу

са Универзалном декларацијом о људским правима Уједињених нација из 1948. године. Универзална декларација о људским правима била је покушај кодификације људских права коју би прихватиле све државе света. Њезин недостатак је био у томе што није предвиђала одговарајуће механизме за имплементацију.

Накнадним правним допунама из Протокола 1,4,6,7,12 и 13 унапређена је првобитна заштита права и слобода из 1950 године. Конвенција проглашава да одређена људска права и слободе треба да буду гарантована и заштићена у правним системима сваке државе, а такођер уводи и политичке и правне механизме помоћу којих повреде ових права могу бити испитиване на међународном нивоу. Посебно поступци државних органа могу да буду предмет испитивања чак иако су у складу са унутрашњим законодавством. Конвенција, на тај начин, представља у извесном смислу ограничење законодавне власти националних парламената. Европска конвенција је успоставила и механизам који обезбеђује спровођење које су преузеле државе уговорнице. Ово је било поверено трима телима: Европској комисији за људска права (установљена 1954) Европском суду за људска права (установљен 1959) и Комитету министара Савета Европе. Свака држава уговорница се могла обратити најприје Европској комисији.

Према Протокол 11 стари суд је престао да функционише и од 1. новембра 1998. године почео је са радом Нови Европски суд за људска права (ЕЦХР) и у европску правну праксу увео сталну правосудну институцију која омогућује учешће појединца у међународном правном поретку.

Наша земља ратификовала је Конвенцију 26. децембра 2003., али она правно делује од 03. јануара 2004., осмог дана од објављивања у Службеном листу Србије и Црне Горе-Међународни уговори.

Значење појма „слобода мисли, савести и вероисповести”

Члан 9 Европске конвенције о људским правима гласи:

Слобода мисли, савести и вероисповести

- „1) Свако има право на слободу мисли, савести вероисповести; ово право укључује слободу промене вере или уверења и слободу човека да, било сам или заједно са другима, јавно или приватно, испољава веру или уверење молитвом, проповеди, обичајима и обредом
- 2) Слобода исповедања вере или убеђења може бити подвргнута само оним ограничењима која су прописана законом и неопходна у демократском друштву у интересу јавне безбедности, ради заштите јавног реда, здравља или морала или ради заштите права и слобода других.”

Слобода мисли, савести и вероисповести представља животно значајно људско право. Свако има право на слободу мисли, савести и вероисповести што подразумева слободу промене вероисповести или убеђења и слободу да човек сам или у заједници с другима, јавно или приватно манифестује своју веру или убеђење путем наставе, исповедањем вере, обављањем верских обреда. Свако има право и на слободу мишљења. Ова права припадају свим људима без разлике, али и она су моралног порекла и потичу из нормативног поретка који је изнад државе и држава их мора поштовати без обзира да ли је на то изричито пристала. Међутим нису сва морална права која припадају свакој особи људска права. Људска права су политичка јер се остварују у држави и односе на државу. Судска пракса Европског суда за људска права (и некадашње Комисије) пружа снажна уверавања у погледу важности вредности које су уграђене у члан 9. Од кључног је значаја да се начелима и идеалима на којима Конвенција почива прида одговарајућа важност: то посебно важи за слободу мисли, савести и вероисповести која се мора тумачити као средство које помаже да се одржи и оснажи демократска дискусија и идеја плурализма. Од суштинског су значаја два аспекта те слободе – појединачни и колективни. Та слобода је, у својој верској димензији, један од највиталнијих елемената који чине идентитет верника и њихове представе о животу, али је то исто тако драгоцену средство за атеисте, агностике, скептике и оне који таквим

питањима не придају значај. Плурализам који је неутуђива одлика демократског друштва и који је тешко изборен током низа столећа зависи од те слободе. Сем тога, аутономно постојање верских заједница неутуђиви је саставни део плурализма у демократском друштву. Другачије речено, заштита уверења појединца мора подстицати, а не обесхрабрити на узајамно поштовање и толеранцију према другим верама. Из тих разлога, дужности државе не свде се само на то да је она обавезна да се уздржи од мешања у права из члана 9, већ ова одредба такође може налагати предузимање позитивне акције државних власти како би обезбедиле да то право буде делотворно. С друге стране, интереси плурализма у исто време траже од оних који исповедају нека верска уверења да не могу очекивати да та уверења буду заштићена од свих видова критике, већ морају толерисати и прихватити то да други негирају њихова верска уверења па чак и да пропагирају доктрине које су према њиховој вероисповести непријатељски ставови.

Помирење конкурентних разлога суштински је задатак који налаже члан 9, али то подлеже надзору Европског суда за људска права у Стразбуру кроз примену утврђеног и испробаног контролног механизма. Пре свега, свако мешање мора бити у складу са законом, ради прописаног државног интереса, и мора се доказати да је неопходно у демократском друштву. Тај последњи аспект теста често је најтежи. За његово обављање потребно је да се ваљано процени кључна улога слободе мисли, савести и вероисповести у демократији и да се прихвати важност коју верска и филозофска уверења имају за појединца. С друге стране, један међународни правосудни орган не мора бити тако добро позициониран као домаће власти за обављање те процене, те се стога у многим пресудама Суда у Стразбуру уочава широко поље слободне процене које се признаје локалним субјектима одлучивања. Мада ово заиста може бити одговарајућа доктрина уздржавања међународног суда, из тога не мора нужно следити да то исто мора да важи на националном нивоу. Строго проучавање разлога који се наводе као основ за мешање у ово право које је од суштинског значаја како за појединце, тако и за друштво у целини, омогућиће да се заштити плурализам и разноврсност који су неопходни ради уздизања нивоа људске свести и поимања места појединца у друштву, као и у ширем моралном и духовном универзуму.

Иако се начело поштовања мисли, савести и вероисповести данас може сматрати претпоставком демократског друштва, начин на који је оно загарантовано у европским државама битно се разликује од земље до земље. Не постоји никакав европски једнообразни концепт по овом питању. У неким високим странама уговорницама секуларизам је уставно начело; у другима једна одређена вероисповест може уживати признати статус званичне цркве, али импликације тог признања могу бити различите од земље до земље; у другим земљама одређене верске заједнице могу уживати одређене финансијске повластице кроз поделу пореских средстава или признање добротворног статуса. Овај однос између вероисповести и државе као високе стране уговорнице по правилу одражава локалну традицију. Што се тиче мањинских вера, верска толеранција је већ вековима политичко начело у неким европским земљама, а у другима верска толеранција је новијег датума. Међутим, у сваком друштву припадници мањинских заједница још увек се могу осећати маргинализованима због своје вероисповести иако је то регулисано међународним конвенцијама. Начин на који је Суд у Стразбуру приступао тумачењу члана 9 у великој мери је зависио од конкретног питања о коме је у представци реч. Често изгледа да је Суд спремнији да се бави имовинским стварима и онемогућавања приступа Суду, него другим питањима за која се сматра да представљају верску или филозофску обавезу (као што је питање приговора савести и одбијања служења војног рока по том основу, поштовање верских празника и прозелитизам). Држави је лакше да оправда ограничења верског оглашавања на телевизији него ограничења евангелиста који, проповедајући, иду од врата до врата, иако је јавности, односно публици лакше да се ухвати у коштац с првом него са другом појавом. Ово одсуство конзистентности у судској пракси ипак је вероватно неумитно будући да у извесној мери одражава упечатљиву разноврсност аранжмана који постоје у националним правним порецима. На верске и филозофске покрете који су уобличили европску цивилизацију заиста се – с обзиром на интелектуални и духовни живот европских народа – може гледати као на факторе чији утицај нимало не заостаје за утицајем природних сила које су обликовале географска својства нашег континента. Европа која је била синоним за хришћанство је у разним време-

нима и у различитој мери била и под утицајем других вероисповести укључујући ту јудеизам и ислам. С друге стране, значајан је допринос нашег континента историји идеја и филозофије, како преко дела појединачних мислилаца као што су Платон, Аристотел, Кант и др. тако и преко великих помака у религијском и филозофском поимању света које су, на пример, означили ренесанса, реформација и просветитељство.

Ако је Европа заиста у великој мери творевина верских уверења, вредносних система и ставова, она је то постала током низа столећа посредством извесних темељних слобода, пре свега слободе мисли, изражавања и удруживања. Историјске поуке показују да су те темељне слободе од виталног значаја, а да оне истовремено повремено нужно подлежу ограничењима. Ове лекције из прошлости помажу нам да укажемо на то како се на најбољи начин треба позабавити питањима од актуелног значаја, јер иако је Европа пред крај 20. века у све већој мери постајала секуларно друштво, фундаментализам данас у 21. веку представља растућу појаву. Широм Европе религија је неко време била успавана снага, али је то сада снага која се изнова буди. Домаћа тела редовно захтевају бављење прилагођавањем све већој разноврсности верских уверења у вези са широким спектром питања која обухватају образовање, лечење, урбанистичко планирање и запошљавање у државној служби. Посебно велики изазов данас представља појава политичких странака које нуде верске програме, раст верске нетолеранције који је једним делом проузрокован и разлозима безбедности, као и бриге локалних заједница да би истицање верских симбола могло утицати на кохерентност тих заједница; све то захтева извесну процену примерености одговора државе.

То се мора сагледавати кроз призму демократије, владавине права и људских права. Међутим, Европска конвенција о људским правима не намеће никакав низ крутих захтева, јер је она уговор који само поставља одређене минималне стандарде, а верске традиције и разлике у уставним уређењима којима се уређује однос цркве и државе и даље ће представљати део пејсажа нашег континента, увек под условом да су та уређења у складу с очекивањима Конвенције.

Коришћење израза-мисли, савести и вероисповести (и вера или убеђења из став 2чл 9) сугерише потенцијално широк опсег члана 9, али судска пракса указује на унеколико ужи приступ који је у пракси прихваћен.

Свест о припадању некој мањинској групи (и, као последица тога, тежња да се заштити културни идентитет, уверење није исто што и мисао односно став. Пре би се могло рећи да лична уверења која спадају под заштиту члана 9 требају досегнути извештан ниво свести, озбиљности, кохезије и важности и морају бити таква да се сматрају компатибилним са поштовањем људског достојанства. Другачије речено, уверење се мора односити на неки битан и суштински аспект људског живота и понашања и исто тако мора бити такво да се сматра достојним заштите у европском демократском друштву. Убеђења у погледу потпомогнутог самоубиства или језичких склоности или у погледу одлагања посмртних остатака после смрти не обухватају убеђења у смислу наведене одредбе. С друге стране, пацифизам и атеизам су вредносно оријентисани системи које очигледно обухвата члан 9, баш као што обухвата и политичку идеологију као што је комунизам, (иако су, као што је већ примећено, мешања у мисли и савест често третирана као мере које покрећу питања из домена гаранције слободе изражавања по члану 10 или гаранције слободе удруживања по члану 11).

Важно је нагласити да су чланом 10 заштићена и неверовања као и уверења која нису верска по својој природи: као што је наглашено у члану 9, слобода мисли, савести и вероисповести један је од темеља демократског друштва у смислу Конвенције. То је, у својој религијској димензији, један од највиталнијих елемената који творе идентитет верника и њихово поимање живота, али је то исто тако и драгоцену средство за атеисте, агностике, скептике и оне који једноставно не маре за веру. Плурализам који је нераскидиво повезан са демократским друштвом и који је с тешком муком изборен после низа столећа, управо од тога зависи. Религијска слобода је првенствено питање индивидуалне свести, али она исто тако, између осталог, подразумева и слободу да се испољава вера. Постојање верских убеђења доказује се речима и делима и то је тесно повезано. Према члану 9, слобода испољавања вере није остварљива само у заједници са другима, јавно, и у

кругу оних са којима се дели вероисповест, већ се вера може исповедати и појединачно и приватно. То у начелу обухвата право да се за своју веру покуша задобити ближњи, рецимо учењем, јер би, када тог начела не би било, слобода промене вере или уверења, зајемчена чланом 9 била несврнисходна. Комисија и Суд досад нису сматрали неопходним да изнесу коначно тумачење значења појма вероисповести.

У обичајном праву, оно што би се могло сматрати најраспрострањенијим религијама спремно се прихвата као системи убеђења који спадају у оквир заштите, а на сличан начин су обухваћене и мањинске варијанте тих религија. Старије вере као што је друидска (келтска) такође се квалификују за заштиту по основу овог члана као што је случај и са верским покретима новијег порекла као што су: Јеховини сведоци, сциентологија, Мунова секта и Центар божанске светлости и др. тако да, ако постоји сумња у вези с тим питањем, може да се очекује да подносилац представке докаже како та одређена религија заиста постоји. Коришћење израза мисли, савести и вероисповести сугерише потенцијално широк опсег члана 9, али заштита мисли, савести и уверења сваког појединца очигледно почиње правом на поседовање и мењање тих уверења. У основи члан 9 на тај начин настоји да спречи државну индоктринацију појединца и да допусти развој, усавршавање и промену мисли и вероисповести сваког појединца. Право на поседовање и право на промену идеја су апсолутна права док став 2 чл 9 Конвенције прописује да само слобода исповедања вере или убеђења може бити подвргнута ограничењима националног права у посебним околностима. Појединцу мора бити омогућено да напусти неку вероисповест или заједницу. Слобода мисли, савести и вероисповести која не обухвата испољавање вере или уверења не може бити предмет државног мешања, иако у сваком случају може бити тешко да се предвиде околности чак и у случају рата у којим би држава настојала да омета суштину права на поседовање личних уверења.

Слобода мисли, савести и вероисповести на раду

Чини се да је члан 9 посебно ограничен у области рада.

„На пример, држава може настојати да утврди које вредности и уверења заступају кандидати за државну службу, или може људе разрешити дужности зато што сматра да су њихови ставови у колизији са њиховом службом. Заиста, како би обавила своју улогу неутралног и непристрасног организатора испољавања верских уверења, држава може одлучити да својим актуелним или будућим државним чиновницима, од којих ће бити тражено да обављају један део суверене функције државе, наложи обавезу да се уздрже од учествовања у активностима верских покрета.” (*Jim Murdoch: „Freedom of Thought, Conscience and Religion” стр 40-41*)

Суд у Стразбуру је такође до сада оклевао да призна било какву позитивну обавезу послодавца у погледу предузимања корака за омогућавање исповедања уверења тако што би, на пример, организовао ослобађање од дужности како би се појединцу омогућило да се моли на одређени начин и у одређено време. Запослени су дужни да поштују правила којима је уређено њихово радно време и отпуштање због непојављивања на послу из разлога верских обичаја и обреда не отвара неко питање које би спадало у делокруг члана 9. Поред тога, од припадника свештенства једне признате цркве не очекује се само да обавља верске, већ да обавља и световне дужности и он не може да се жали ако су те дужности у сукобу са њиховим личним уверењима, јер његово право да се одрекне посла који обавља представља крајњу гаранцију његове слободе савести. Оправдање за такав приступ лежи у добровољној природи запошљавања, као и у начелу да је запослени који напусти своју службу спреман да следи све обичаје и молитве које нађе за сходно. У предмету Калач против Турске Суд (пресуда ЕХЦП од 1. јула 1997. године, reports 1997-IV, ставови 28-31) у Стразбуру је заузео становиште да је припадник оружаних снага, када је ступао у војску, добровољно прихватио ограничења својих могућности за испољавање сопствених уверења, због захтева хитности које може наметнути војнички живот (иако у сваком случају Суд у

овом предмету није утврдио да је подносилац представке био спречен да поштује своје верске обичаје):

Када је одлучио да гради војну каријеру (подносилац представке) је сам, својевољно, прихватио систем војне дисциплине који по самој својој природи подразумева могућност да нека права и слободе припадника оружаних снага буду ограничена, и то ограничењима која се цивилима не могу наметнути. Државе могу за своју војску усвојити дисциплинска правила која забрањују овај или онај вид понашања, посебно вид понашања који је противан утврђеном поретку који одражава све захтеве војне службе. Није оспорено да је подносилац представке, у ограниченим оквирима наметнутим захтевима војничког живота, могао да извршава обавезе које чине нормалне облике исповедања муслиманске вере. Њему је, на пример, првенствено било дозвољено да се моли пет пута дневно и да обавља остале верске дужности, као што је рамазански пост и одлазак петком у џамију на молитву. Наредба Врховног војног савета се, штавише, није заснивала на верским уверењима и ставовима (подносиоца представке) нити на начину на који је он обављао своје верске дужности, већ на његовом понашању и ставу. По оцени турских власти, то понашање је представљало кршење војне дисциплине и угрозило је начело секуларизма. Суд је из тих разлога закључио да одлука о присилном пензионисању подносиоца представке није представљала мешање у право зајемчено чланом 9, будући да она није била подстакнута начином на који је подносилац представке испољавао своју веру.

Због забране ношења верских симбола Суду у Стразбуру је стигао одређени број представки по основу члана 9. Ти случајеви могу захтевати врло брижљиву процену. Из јуриспруденције би се могло закључити да се уобичајено прихвата да таква забрана представља мешање у право појединаца да испољавају своју веру, тако да се онда прелази на процену разлога који су до те забране довели. У овој области, међутим, Суд у Стразбуру ће вероватно признати извесно „поље слободне процене” државним властима, посебно онда када држава као оправдање наведе потребу да спречи извесне фундаменталистичке верске покрете у вршењу утицаја на друге који припадају некој другој религији или који не исповедају религију тих покрета. Тако се у предмету *Dahlab protiv Turske* (Jim Murdoch: „*Freedom of Thought, Conscience and Reli-*

gion” стр 65) одбијање да се учитељици која ради са малом децом дозволи да носи исламску мараму сматрало оправданим с обзиром на „моћни спољни симбол” који представља њено ношење мараме: не само да се може сматрати како ношење те мараме има изванпрозелитистички утицај, будући да је жени наметнуто верским прописима који се тешко могу помирити са начелом родне равноправности, већ се то такође не може лако помирити ни са поруком толеранције, поштовања других и једнакости и недискриминације коју сви наставници у једном демократском друштву треба да пренесу својим ђацима.

У предмету *Лејла Сахин против Турске*, (пресуда ЕЦХР бр 44774/98) ово питање је размотрило и Велико веће. У том предмету, подносиатељка представке се жалила да су тиме што јој је забрањено да на универзитету носи исламску мараму и тиме што јој није допуштено да похађа наставу с марамом на глави прекршена њена права по основу члана 9. Суд у Стразбуру је пошао од тога да је дошло до мешања у њено право испољавања своје вере и прихватио је да је то мешање превасходно тежило легитимном циљу заштите права и слобода других и заштите јавног реда. Суд је такође стао на становиште да је то мешање било прописано законом. Према томе, кључно питање које се сада постављало било је да ли је то мешање било неопходно у демократском друштву. Већином гласова, Суд је пресудио да је мешање о коме је овде реч било и начелно оправдано и сразмерно циљевима којима се тежило, ако се узме у обзир поље слободне процене државе у таквим случајевима. Када се ради о питањима односа између државе и вероисповести, о којима се у једном демократском друштву мишљења рационално могу знатно разликовати, посебан значај треба придати улози националних органа који на том плану одлучују. То, пре свега, важи када је реч о уређивању области ношења верских симбола у образовним установама, посебно с обзиром на разноврсност приступа националних власти том питању. У целој Европи није могућно уочити један једнообразни концепт значаја религије у друштву и значење или утицај јавног изражавања верских уверења разликују се у зависности од времена и контекста. Самим тим, и правила се у овој сфери разликују од једне до друге земље, у зависности од националних традиција и захтева које поставља потреба за заштитом права и слобода других и одржавања

јавног реда. Самим тим, избор обима и облика таквих одредаба неминовно треба до једне тачке препустити држави о којој је реч, будући да то зависи од конкретног домаћег контекста.

У овом случају извештај значај имају начела секуларизма и једнакости на којима почива Устав Турске. Уставни суд је утврдио да се слобода испољавања вере може ограничити како би се одбранила улога коју секуларизам има као гарант демократских права.

Верска уверења и војна обавеза

Размере у којима члан 9 намеће државним властима позитивну обавезу да признају изузетке од општих грађанских или законских обавеза још увек су предмет извесних сумњи. У светлу члана 4, став 3 (б) Европске конвенције о људским правима који садржи одредбу која се односи управо на „службу војне природе”, члан 9 вероватно не може сам по себи да подразумева ма какво право на признање приговора савести када је реч о обавезном служењу војног рока, сем онда када је то признато националним правом. Мада практично све европске државе у којима постоји обавеза служења војног рока сада признају алтернативно цивилно служење, још увек је отворено питање да ли се на основу члана 9 заиста може тражити од државе да призна такво алтернативно цивилно служење у случајевима када би појединац иначе могао бити приморан да поступа противно својим темељним верским уверењима. Заиста, неке од представки које су стигле Суду у Стразбуру и које су резултирале пријатељским поравнањем што је последица реформе домаћих правних механизма, у том погледу, указују на извесно преиспитивање става Суда према овом питању. Такође може постојати могућност да се барем у представци наведе да захтеви војне службе могу деловати дискриминаторно, или пак деловати на начин који отвара нека друга питања по Конвенцији. Тако је, на пример, у предмету *Улке против Турске*, (*Jim Murdoch: „Freedom of Thought, Conscience and Religion” стр 61*) Суд у Стразбуру заузео став да је подносилац представке, иначе мировни активиста који је више пута био кажњен због тога што је одби-

јао да служи војску на темељу својих уверења, био подвргнут поступању које представља кршење члана 3, због тога што је „све време био или у затвору или на суђењу” као и теоретске могућности да се таква ситуација настави до краја његовог живота. То је било прекорачење неизбежног степена понижења који је уграђен у меру затворске санкције те је, самим тим, квалификовано као „нечовечно” поступање због унапред смишљених, кумулативних и дугорочних ефеката које су морале имати те непрестане тужбе и осуде на затворске казне. Домаће законодавство, које није садржало одредбу о приговарачима савести, „очигледно није било довољно да обезбеди адекватна средства за решавање ситуација које искрсавају услед одбијања појединца да служи војни рок због својих уверења”.

Лица на издржавању затворске казне и верска уверења

Од затворских власти ће се очекивати да признају верске потребе лица лишених слободе тако што ће им омогућити да учествују у верским обредима. Тако, на пример, када вероисповест или уверење налажу одређени начин исхране, власти то треба да поштују. Поред тога, треба обезбедити одговарајућу одредбу како би се затвореницима омогућило да учествују у молитви или како би им се допустио приступ духовном вођству. У предметима *Полторацки против Украјине (пресуда ЕЦХР бр - 38812/97)* и *Кузњецов против Украјине, (пресуда ЕЦХР бр -39042/97 од 29.априла 2003. године)* затвореници који су осуђени на смрт жалили су се због тога што им нису допуштене посете свештеника нити им је омогућено да учествују у верским обредима који су били на располагању другим затвореницима. Подносиоци представке су успели у својим обраћањима Суду зато што је утврђено да та мешања нису била у складу са законом будући да одговарајући затворски прописи нису могли да буду третирано као закон у смислу Конвенције.

Међутим, одржавање реда и безбедности у затвору нормално би одмах било прихваћено као легитимни државни интерес. Тако се, на пример, члан 9 не може користити да би се тражило

признање специјалног статуса затвореника који тврде да ношење затворске униформе или принудни рад у затвору крше њихова уверења.

Поред тога, властима се признаје прилично широко поље слободне процене када предузимају кораке ради остварења тих интереса реда и безбедности. На пример, потреба да се затвореници идентификују може из тих разлога изискивати да се неком затворенику не дозволи да носи браду, док у исто време разлози безбедности могу оправдати одбијање да се затвореницима достави молитвени ланац или књига која садржи детаљне описе борилачких вештина, чак и у оним случајевима када се може утврдити да је приступ тим предметима незаобилазан за прописно исповедање вере.

Верска уверења и образовање везано уз члан 2 Протокола бр. 1 Европске Конвенције о људским правима

Питања у вези с поштовањем верских уверења родитеља у обезбеђивању образовања за њихову децу могу се отворити према члану 2 Протокола бр. 1 уз Конвенцију. Тај члан у ставу 1 пре свега прописује да „нико не може бити лишен права на образовање”, а потом у ставу 2 да „у вршењу свих својих функција у области образовања и наставе држава поштује право родитеља да обезбеди образовање и наставу који су у складу с њиховим верским и филозофским уверењима”. У контексту ове одредбе образовање подразумева цео процес кроз који, у сваком друштву, одрасли предузимају мере како би пренели своја уверења, културу и друге вредности младима, док се настава или подучавање првенствено односе на пренос знања и интелектуални развој. Поштовање указује на више од пуког признања, више и од обичне констатације да су ставови родитеља узети у обзир, већ и уместо свега тога подразумева извесну позитивну обавезу државе.

Право на поштовање верских и филозофских уверења припада родитељима детета, а не самом детету, нити некој школи или верском удружењу. Међутим, дужност поштовања било каквих уверења родитеља подређена је основном праву детета да добије

образовање те се стога та одредба не може тумачити на начин који би захтевао признање жеље родитеља да, на пример, њихово дете добије опште изузеће и да му буде дозвољено да не похађа школу суботом, из верских разлога. Питање таквих уверења очигледно може искрснути у контексту наставног програма и његове реализације, али интерес државе да обезбеди да извесне чињеничне информације – укључујући ту и информације верске и филозофске природе – представљају део школског програма може имати предност у односу на родитељска размишљања у овој области. Суштина гаранције јесте очување плурализма и толеранције у јавном образовању и забрана индоктринације.

У предмету *Кјелдсен, Буск Мадсен и Педерсен против Данске* (пресуда ЕЦХП бр 23-А од 07.децембра 1976.године) родитељи су се успротивили сексуалном образовању своје деце. У кључно значајном делу пресуде који језгровито даје суштину начина на који се решавају сукобљени интереси државе, ђака и њихових родитеља Суд у Стразбуру је направио разлику између преношења знања чак и ако је оно посредно или непосредно верско или филозофско по својој природи и наставе која настоји да ђацима усади одређену вредност или филозофију која не поштује мишљење њихових родитеља. Одредба „не допушта родитељима да се супротставе интегрисању такве наставе или образовања у школски програм јер би иначе институционално учење било изложено ризику да се покаже неостварљивим у пракси, будући да већина школских тема обухвата неко филозофско схватање. Међутим, школа је дужна да обезбеди да образовање кроз учење или предавање пренесе ђацима информације и знање на објективан, критички и плуралистички начин. Кључна гаранција је гаранција да држава неће тежити циљу индоктринације који би се могао сматрати непоштовањем верских и филозофских уверења родитеља, и то је граница која се не сме прећи.

Слично томе, питање као што су дисциплинске мере не може тек тако бити одбачено као ствар која се искључиво тиче унутрашње организације и управе. У предмету *Кембел и Косанс против Уједињеног Краљевства* (пресуда ЕЦХП бр 48 -А од 25.фебруара 1982.) родитељи ђака су се успротивили због праксе телесног кажњавања. Суд у Стразбуру је прихватио да ставови родитеља испуњавају услове које поставља тест филозофских

уверења у том смислу што се односе на „битан и суштински значајан аспект људског живота и понашања, конкретно на интегритет личности”, те да чињеница да држава није поштовала та уверења представља кршење гаранције, будући да је „увођење дисциплинских казни интегрални део процеса кроз који школа настоји да оствари циљ ради кога је основана, укључујући ту и развој и обликовање карактера и менталне снаге својих ђака.

Образовна питања могу такође искрснути и унутар делокруга члана 9, али је потпуно јасан утицај судске праксе по члану 1 Протокола бр. 1 у решавању по представкама. Захтев за похађање наставе из моралне и социјалне области не отвара питање мешања у права по члану 9, ако нема навода о индоктринацији.

Сем тога, мада се одбијање да се синовима подносилаца представке Мартинис Цасимиро и Цервеира Ферреира против Лухембурга, иначе адвентиста Седмог дана, изда дозвола да суботом из верских разлога не похађају школу може сматрати мешањем у изражавање уверења, не може се признати никаква општа поштеда која би могла да има негативни утицај на право детета на образовање, право које је старије од права родитеља да се њихова верска убеђења узму у обзир.

Слобода мисли, савести и вероисповести везано за питања лечења члан 8 Европске конвенције о људским правима

Конвенција намеће државама и позитивну обавезу осигурања законских прописа за неометано кориштење њоме загарантованих права тј. обавезу њихове заштите како од арбитражног уплитања државе, тако и од задирања различитих приватних субјеката.

„Домаћи судови су повремено суочени са ситуацијама у којима долази до противљења неопходном медицинском третману уз позивање на савест или уверење (на пример, противљење поступцима лечења који подразумевају трансфузију крви). Већина националних правних система признаје и поштује апсолутно право одраслог лица које не болује ни од каквих менталних болести

да само доноси одлуке о своме лечењу, укључујући ту и његово право да изабере да не прихвати неки начин лечења, чак и онда када то може подразумевати да му је живот угрожен. Слично томе, ово начело аутономности или самоопредељења признато је и у члану 8 став 2. „У сфери лечења одбијање да се прихвати неки посебни вид лечења може, неминовно, довести до фаталног исхода, али би наметање начина лечења, без пристанка ментално способног одраслог пацијента, представљало мешање у физички интегритет личности на начин који би могао да отвори питања у вези са правима заштићеним по основу члана 8, став 1 Конвенције”. Према томе, у овој мери је, како се чини, одлучивање појединца које је засновано на његовим личним уверењима или савести неповредиво.

Члан 8 потом обухвата вршење родитељске одговорности, укључујући ту и право да се доносе одлуке које се тичу подизања деце, што опет обухвата и одлуке у вези са лечењем. Мада је ова тема мало разматрана у судској пракси, чини се да начело указује да ова власт мора бити подложна одговарајућим ограничењима ради заштите и благостања деце, посебно онда када је угрожен живот и када постоје супротни разлози који су крајње релевантни (и посебно када постоји позитивна обавеза државе да настоји да заштити живот). Слично би се могло рећи и за интервенцију државе када је реч о пунолетним лицима чије стање здравља је такво да су посебно осетљиви на недоличне притиске.”
(*Jim Murdoch: „Freedom of Thought, Conscience and Religion” стр 95-97*)

Слобода мисли, савести и вероисповести везано уз слободу изражавања чл 10 Европске конвенције о људским правима

Члан 10 Конвенције који се односи на слободу изражавања декларира одређено људско право као начело док у другом ставу наводи могуће ограничавајуће изнимке. Тим чланом Конвенције утврђено је да право на слободу изражавања обухвата не само право сваког на ширење информација и идеја него и право на

примање информација и идеја од стране других у друштву. Слобода изражавања по тумачењима Европског суда обухваћа разноврсне облике и начине посредовања (ширења и примања) информација и идеја било којим средствима и без обзира на границе, оправдано је тврдити да је то најтежи камен искушења европског надзора на које се националне јавне власти најчешће спотичу.

„...случај у вези са верском комерцијалном пропагандом био је предмет Марфи *против Ирске*, у коме је подносилац представке оспорио и по члану 9 и по члану 10 Конвенције одбијање да се допусти телевизијско емитовање једног верског рекламног огласа. Подносилац представке је био сагласан да се по члану 10 могу допустити ограничења верског изражавања које би могло да увреди верску осетљивост других, али је такође тврдио да појединац није заштићен од тога да буде изложен неком верском мишљењу само зато што се то мишљење не слаже са његовим. За Суд у Стразбуру, ово одбијање се првенствено односило на регулисање средстава изражавања подносиоца представке, а не на његово испољавање верских уверења, те је стога закључено да би ово питање било боље размотрити у смислу члана 10. Државне власти су у бољој позицији од једног међународног суда када је реч о доношењу одлука о предузимању неких акција како би се регулисало питање слободе изражавања у односу на ствари које могу представљати увреду за интимна лична уверења. Ово „поље слободне процене” посебно је примерено када је реч о ограничењима слободе говора у односу на религију, будући да се то шта ће вероватно нанети озбиљну увреду лицима одређених верских убеђења знатно разликује од времена до времена и од места до места, посебно у доба које се одликује порастом броја религија и вероисповести. Услед тога је Суд прихватио да је тужена држава имала право да одлучи да су посебне верске осетљивости у ирском друштву толике да би се емитовање неког верског огласа могло сматрати увредљивим. Сами домаћи судови су приметили да је религија тема око које се поларизује ирско друштво, да су они Ирци који имају чврста религијска уверења склони да припадају једној одређеној цркви те се зато емитовање верских огласа друге цркве може сматрати увредљивим и може се догодити да то буде протумачено као прозелитизам, као и да су државне власти имале право да стану на становиште да ће грађани Ирске бити огорчени

ако у својим домовима преко електронских медија чују рекламне огласе на те теме. И за Суд у Стразбуру било је важно да се забрана односила само на аудио-визуелне медије, то јест на средство комуникације које је „непосредније”, инвазивније и моћно по свом утицају”. Подносилац представке је и даље могао да се рекламира преко локалних и националних новина и задржао је исто право као и сваки други грађанин да учествује у емисијама посвећеним верским темама, на јавним зборовима и другим скуповима. Према томе, постојали су веома „релевантни разлози” према члану 10 који су оправдали општу забрану емитовања рекламних верских огласа. Из оваквих предмета јасно је да посебну тежину има контекст у коме се говор одвија. Овде је канал комуникације била телевизија. Међутим, можда би било правично ако би се ова пресуда класификовала као пресуда у којој је „поље слободне процене” било посебно широко, јер један међународни правосудни институт треба да буде веома опрезан и уздржи се од мешања у домаће одлуке о посебно осетљивим питањима. С друге стране, могло би се тврдити да ова пресуда тешко да промовише идеју плурализма и слободоумља. С овим је сродно питање размера у којима државне власти могу предузети акцију против изражавања, како би заштитиле верску осетљивост припадника одређених вера, тако што ће спречити или казнити приказивање увредљивог материјала који би могао да исмевањем обесхрабри припаднике неке вере од њеног практиковања или исповедања. Опсег гаранције из члана 10 које се односи на слободу изражавања, између осталог, обухвата и идеје које „вређају, шокирају или узнемиравају” а у сваком случају за одржавање плуралистичког друштва такође је неопходно да припадници неке вере у исто време прихвате да њихова уверења могу бити подвргнута критици и пропагирању идеје које директно оспоравају та уверења. Међутим, увредљиви говор који има намеру да подстакне злу вољу према некој друштвеној групи или постоји вероватноћа да ће он такву злу вољу изазвати – такозвани „говор мржње” – нема изгледа да привуче неку заштиту, посебно у светлу члана 17 Конвенције који забрањује злоупотребу права.

Ипак, може се показати да је тешко утврдити разлику између увредљивог говора и оног говора који је само непопуларан. Систематска кампања прогањања приватних лица или организа-

ција може активирати одговорност државе, али је, с друге стране, легитимно да појединци буду слободни да критикују верске групе, посебно ако се та критика односи на потенцијално штетну природу активности тих група и када је изнета на политичком форуму на коме се очекује отворена дебата о питањима од јавног интереса. Суд у Стразбуру је признао да мирно уживање права зајемчених чланом 9 за припаднике вероисповести може у најмању руку оправдати то што држава предузима мере против ширења изражавања које је, у односу на објекте верског обожавања, профано и безразложно увредљиво за друге. Потребно је, међутим, веома пажљиво одредити границу како би се осигурало да усвојеним мерама не буде поражен циљ плурализма.

Тако су, на пример, у предмету *Ото Премингер Институт против Аустрије* власти заплениле филм у коме се исмевају уверења римокатолика и наложиле његову конфискацију. Приликом тумачења гаранције слободе изражавања из члана 10, Европски суд за људска права је потврдио да националне власти заиста могу сматрати неопходним да предузму акције ради заштите оних који исповедају нека верска уверења од „провокативног приказивања објеката религијског обожавања”, када такво приказивање представља „злонамерно кршење духа толеранције, који такође мора бити одлика демократског друштва”. Овде је од суштинског значаја био тај близак однос између чланова 9 и 10.

Они који одаберу да остваре слободу изражавања своје вероисповести, без обзира на то чине ли то као припадници верске већине или верске мањине, не могу рационално очекивати да буду изузети од свих видова критике. Они морају толерисати и прихватити то да други негирају њихова верска уверења, па чак и да пропагирају доктрине које су непријатељске према њиховој вероисповести. Међутим, начин на који се верска уверења и доктрине негирају или на који им се неко супротставља јесте ствар у којој се може активирати одговорност државе, пре свега њена одговорност за то да обезбеди мирно уживање права зајемчених чланом 9 онима који исповедају та уверења и прихватају те доктрине. Заиста, у екстремним случајевима последице одређених метода супротстављања верским уверењима или њиховог негирања могу бити такве да инхибирају носиоце тих уверења у остваривању њихове слободе да исповедају и изражавају та уверења.” (*Jim Murdoch: „Freedom of Thought, Conscience and Religion” cmp 91-95*)

Прозелитизам

Одређени Конвенцијски чланови укључујући члан 9 подразумевају и позитивне обавезе државе да у њима загарантована права доиста и у пракси осигура и заштити, тако и право на слободу промене вере.

У јуриспруденцији се прави разлика између исправног и недолучног прозелитизма, а та дистинкција се огледа и у другим мерама које су усвојиле институције Савета Европе као што је Препорука 1412 (1999) Парламентарне скупштине Савета Европе о незаконитим активностима секти у којој се позива на то да се на домаћем плану предузме акција против незаконите праксе која се предузима у име група верске, езотеријске или духовне природе, да се међу државама успостави размена информација и достављање информација о таквим сектама и указује се на важност историје и филозофије религије у наставним програмима како би се заштитили млади људи. Највећи део јуриспруденције усредсређен је је на верска уверења. У погледу слободе мисли, савести и вероисповести, случај *Коккинакис (пресуда ЕЦХП бр 260-А од 25. маја 1993. године)*, први је пружио могућност Суду да одлучује у вези са чланом 9. Јеховин сведок који је осуђен на затворску казну због прозелитизма, пошто је грчки суд утврдио да је он покушао да утиче на верска уверења једне жене православне вере. Он је у својој представи тврдио да је његовом осудом повређена слобода вероисповести. Суд је у својој пресуди утврдио да је учињена повреда члана 9 Конвенције и подносиоцу представе досудио накнаду нематеријалне штете и накнаду трошкова. Суд није у принципу одбацио право националног законодавца да кажњава неприхватљив прозелитизам, ипак у случају *Коккинакис*, инспирисан плурализмом неодвојивим од демократског друштва, Суд је стао на становиште да национални судови нису доказали да је Коккинакис користио било каква неприхватљива средства.

Summary: Increased interest for studying the phenomena of a civil society and its influence in Serbia, as well as relation of a civil society and institutions towards the freedom of thoughts, consciences, and confession of faith of an individual, has directed the author of this text to this important segment, and this text talks about the scope and content of the freedom of thoughts, consciences, and confession of faith guaranteed by the Article 9 of the European Convention on Human Rights in a way it is being interpreted by the judiciary practice of the European court for Human Rights in Strasbourg.

Article 9 of the European Convention on Human Rights relates to the protection of every individual and her/his right to express these beliefs either alone or together with others both privately and publicly. The right for freedom of thoughts, consciences, and confession of faith in its major part is being expressed within human's heart and mind and only when being publicly expressed the state becomes aware of its existence and nature.

The judiciary practice of the Court in Strasbourg notifies states not only it is possible to request to quit undertaking steps representing interfering in thoughts, consciences, and confession of faith, but also notifying states to undertake positive measures in order to protect these rights.

Judiciary practice, on the basis of this regulation of the Convention on Human Rights, has not yet become voluminous like in regard to other regulations, but is a rather complex and of a recent date.

Key words: freedom, thought, conscience, confession of faith, human rights.

Литература :

- 1) Jim Murdoch: „Freedom of Thought, Conscience and Religion” Savet Evrope
- 2) др Војин Димитријевић и др Милан Пауновић: „Надзор међународних организација над поштовањем људских права” -Београд
- 3) др Нина Вајић: „Појединац пред Еуропским судом за људска права” - Загреб
- 4) Дона Гомиен: „Кратак водич кроз Европску конвенцију о људским правима”-Београд
- 5) Билтени Људска права у Европи АИРЕ Центар Лондон -Београд
- 6) Европска конвенција о људским правима
- 7) Универзална декларација о људским правима УН
- 8) www.echr.coe.int/ECHR/ENHeader/Case-law/Hudoc/Hudoc+database/